

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.7

*П. Валко**науковий співробітник**Науково-дослідного інституту публічного права*ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ,
ЇЇ СИСТЕМА ТА ВИДИ

Постановка проблеми. Як відомо, згідно статті 59 Конституції України «Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» [1, ст. 59]. Цікавим є той факт, що ця досить невелика стаття Конституції, протягом останніх двадцяти років тричі зазнавала змін. Це безумовно свідчить про велику увагу законодавця до права особистості на кваліфіковану правову допомогу. Яке наразі «виступає: 1) в якості самостійного конституційного права ..., яке гарантується державою і не може бути скасоване за будь-яких обставин (ч. 2 ст. 22 Конституції України), а також не підлягає обмеженню (ч. 2 ст. 64 Конституції України)» [2, с. 48].

Важливість права на безоплатну правову допомогу підкреслюється також багатьма міжнародними правовими документами, що мають велике значення з питань охорони, захисту, забезпечення, та сприяння розвитку прав і свобод людини. Наразі правову основу з цього напрямку закладено у таких документах, як: «Загальна декларація прав людини» Генеральної Асамблеї ООН від 1948 року; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» Ради Європи від 1950 року; «Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права» Генеральної Асамблеї ООН від 1966 року; «Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права» Генеральної Асамблеї ООН від 1966 року.

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній час Рада Європи прийняла понад 170 конвенцій, угод, протоколів та кодексів, що тією чи іншою мірою сприяють забезпеченню прав і свобод людини. Не усі з них ратифіковані Україною, проте саме європейські стандарти взяті національним законодавцем за зразок для законотворчості з напрямку додержання прав людини.

З цього приводу О. Гець відмічає, що «запровадження інституту безоплатної правової допомоги у відповідності до стандартів Ради Європи та практики Європейського Суду з прав людини ПАРЕ розцінює як важливий інструмент покращення доступу до правосуддя» [3, с. 24].

Проте, маємо відзначити, що міжнародні нормативно-правові акти не містять конкретних процедур щодо здійснення безоплатної правової допомоги. Тож кожна країна сама розробляє свої механізми та заходи до запровадження безоплатної правової допомоги у власному законодавстві. Підходи до вирішення цих питань досить різні. Не в останню чергу вони обумовлені обсягами фінансування та історичними правовими традиціями окремих держав.

Спираючись на наведені факти, ми можемо зробити висновок про те, що безоплатна правова допомога, як засіб забезпечення прав людини розпочала певний важливий етап свого розвитку із середини минулого століття, історія цього розвитку триває вже понад 70 років. За цей час в світі під впливом різних історичних факторів сформувались досить різноманітні підходи до вирішення питань забезпечення безоплатної правової допомоги. В Україні історичні особливості, з одного боку, пов'язані насамперед із радянським минулим нашої країни, а з іншого, із декларуванням руху до впровадження європейських цінностей і стандартів. Отже, остаточне закріплення європейського вектору розвитку нашої країни обумовлюють доцільність вивчення сутності поняття безоплатної правової допомоги, яке наразі сформувалося в національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень. Правам людини взагалі та поняттю безоплатної правової допомоги, як окремому напрямку їх забезпечення зокрема, присвячені дослідження великої кількості вітчизняних та зарубіжних науковців і дослідників-практиків. Серед них: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк А. Біцай, Є. Бова, Т. Варфоломеева, Г. Власова, О. Гамалій, І. Головацький, В. Гончаренко, Т. Гуржій, О. Джафарова, В. Заборовський, А. Іванцова, С. Калинюк, К. Кармазіна, А. Колодій, Т. Коломосьць, В. Личко, В. Маляренко, М. Михеєнко, В. Наливайко, С. Оверчук, В. Петков, Ю. Руснак, О. Скакун, М. Стаматіна, С. Стеценко, О. Таращук, Ю. Тодика, В. Форманюк, С. Шатрава, Ю. Шемшученко, Є. Шкребець та багато інших.

Можна із впевненістю стверджувати, що стосовно безоплатної правової допомоги зараз накопичено достатньо велику кількість наукових, статистичних, практичних та інших матеріалів. Проте, окреслене коло питань і досі регулярно викликає зацікавленість науковців та практиків. Тож, цю тему не можна вважати вичерпаною. Тим більше, що сучасний розвиток системи безоплатної правової допомоги характеризується поступовим розвитком та реформами.

Найбільш визначним нормативно-правовим актом у вітчизняному законодавстві в сфері формування системи забезпечення безоплатної правової допомоги є Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [4], яким визначено основні поняття та механізм реалізації безоплатної правової допомоги. При цьому, необхідно звернути увагу на те, що за час свого існування (біля 10-ти років) зазначений Закон редагувався 18 разів. Специфічне активне ставлення з боку законодавця пояснюється вимогами таких стратегічних документів, як: Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [5]; «Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» [6]; «Національна стратегія у сфері прав людини (на період до 2020 року)». Остання містить не лише вказівку на обрану стратегічну мету, але й передбачає досягнення конкретних результатів, а саме: «розширен(ня) можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах; забезпечення якісної і доступної правової допомоги через адвокатуру та ефективну систему безоплатної правової допомоги» [7].

Окремо необхідно відмітити, що вимоги до розбудови й удосконалення національної системи безоплатної правової допомоги, наближення її до стандартів Європейського Союзу закріплені у Резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи: «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 2005 року № 1466 [8] та «Функціонування демократичних інституцій в Україні» від 2010 року № 1755 [9].

Намагаючись оцінити якість правової допомоги в Україні (в тому числі і безоплатної), наведемо дані викладені М. Хаустовою. Згідно проаналізованих нею відомостей Україна наразі є державою-лідером «серед інших європейських країн за кількістю звернень проти неї до Європейського суду з прав людини. Значна кількість судових рішень, що ухвалюється цією міжнародною інституцією, показує недосконалість та неефективність забезпечення в Україні права на судовий захист і, зокрема, права на правову допомогу» [10, с. 45-46]. Можемо констатувати, що в Україні відбувається

поступова розбудова та періодичне змінення (реформування) системи безоплатної правової допомоги, підкріплені та обумовлені міжнародними обов'язками взятими на себе нашою державою.

Мета цієї наукової роботи полягає у розкритті сутності поняття «безоплатна правова допомога». Досягнення наміченої мети потребує виконання таких дослідницьких завдань: вивчити особливості терміну «безоплатна правова допомога»; здійснити аналіз підходів до побудови безоплатної правової допомоги у світовій практиці; розглянути структури системи безоплатної правової допомоги визначеної чинним національним законодавством; проаналізувати особливості притаманні видам безоплатної правової допомоги; узагальнити зібрані дані та виявити подальші перспективи щодо розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відразу ж зазначимо, що визначення терміну «безоплатна правова допомога» закріплене у чинному законодавстві. Згідно цього визначення даний термін слід розуміти, як «правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел» [4, п. 1 ч. 1 ст. 1].

Проте, більшість науковців звертають увагу на певну правову колізію, яка виникає з невідповідності термінів «правова» та «правнича», спричинену змінами у ст. 59 Конституції України, здійсненими у 2016 році [1]. Відповідно до цих змін у Конституції ідеться не про «правову», а про «професійну правничу» допомогу.

С. Бреус стверджує, що внесення змін до Конституції «мало на меті не звуження або ж розширення змісту права на правову допомогу, а саме приведення термінології у відповідність до стандартів української мови. Саме тому, за законами формальної логіки конституційні категорії «професійна правнича допомога» та «правова допомога» слід вважати синонімічними» [11, с. 20].

Вільна енциклопедія у відношенні безоплатної правової допомоги надає дещо популяризаційне визначення, ототожнюючи «правову», «правничу» та «юридичну» допомогу і розглядаючи її, як «професійну діяльність юристів, спрямовану на сприяння громадянам та юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із реалізацією норм права, що виявляється у наданні правових (юридичних) послуг» [12].

Маємо констатувати, що ставлення юристів щодо необхідності виправлення невідповідності термінології відрізняються. Одні доводять необхідність законодавчих змін, інші пояснюють синонімічність термінів. Проте, будь-яка із цих позицій свідчить про важливу характеристику притаманну безоплатній правовій допомозі, а саме, профе-

сійність її надання. Тобто здійснення дій особами з відповідною кваліфікацією, документально належним чином підтвердженими правами та відносно постійним колом робочої діяльності.

Зазначена характеристика є лише окремою рисою та не розкриває усіх особливостей й сутності досліджуваного нами поняття, а тому потребує більш глибокого вивчення підґрунтя явища безоплатної правової допомоги. За для цього розглянемо поняття «прав людини».

На сьогоднішній день в загальнотеоретичній юридичній літературі сформувався теорія «трьох поколінь прав людини». Вже з її назви зрозуміло, що «права людини» не сформувалися цілком і відразу, а натомість пройшли певний історичний шлях у своєму розвитку і становленні.

Перше покоління прав людини виникає із порушних та невідчужуваних прав, таких як: право на життя і безпеку. До цієї ж групи відносяться особисті, тобто громадянські, а також політичні права. Їх прикладом є право на свободу, рівність перед законом, свободу думки, совісті і релігії, виборче право тощо. Права першого покоління є основоположними та пріоритетними в Основному Законі (Конституції) будь-якої цивілізованої, демократичної держави.

Права другого покоління зазвичай розглядають як наслідок еволюції розвитку природних прав людини (прав першого покоління). На їх формування здійснювали вплив особливості соціального та економічного розвитку окремих держав. Права другого покоління здобули назву «позитивних прав». До цієї групи відносяться права людини на відпочинок, працю, медичну допомогу, освіту, соціальне забезпечення тощо.

До третього покоління прав відносяться так звані «колективні права», які сформувались у ході розвитку попередніх двох груп. Характерною особливістю цього рівня розвитку є здатність реалізувати відповідні права лише окремими групами осіб. Наприклад: жінок, дітей, інвалідів, національних меншин тощо.

Прослідковуючи зв'язок права на правову допомогу з правами першого та другого поколінь, В. Ісакова відмічає, що воно «традиційно відноситься до групи прав першого покоління», але при цьому дослідниця зауважує «одна із складових права на правову допомогу – право на безоплатну правову допомогу – за своїм характером нагадує нам соціальні й економічні права другого покоління. Про це свідчить, зокрема, можливість особи претендувати на справедливий розподіл соціальних ресурсів для задоволення власної фундаментальної потреби у правовій допомозі, а також переважно позитивний характер зобов'язань держави щодо цього права (зокрема, держава має взяти на себе зобов'язання із створення гарантій забезпечення права на безоплатну правову допомогу)» [13, с. 8; с. 165-166].

Спираючись на чинне законодавство та міркування вчених щодо походження права на правову допомогу (в тому числі безоплатну), ми маємо усі необхідні підстави аби стверджувати, що останнє є особливим самостійним видом прав людини.

Для продовження вивчення особливостей цього виду прав особистості корисно буде скористатися напрацюваннями О. Каплі, який розкриває сутність права на правову допомогу. Вчений вбачає у правовій допомозі своєрідного правового посередника, «без якого буває доволі складно повноцінно реалізувати гарантовані Основним Законом права, оскільки процесуальне законодавство України має формалізований характер» [14, с. 107].

О. Юшкевич узагальнюючи наукові погляди на явище правової допомоги, наводить його тлумачення у широкому та вузькому значеннях: «у широкому розумінні правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації» [15, с. 131].

У той же час, чинне законодавство визначає «правову допомогу», як «надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення» [4, п. 3 ч. 1 ст. 1].

В свою чергу, розкриваючи поняття правової допомоги, що носить саме безоплатний характер, М. Стаматіна зауважує: «сутність інституту права громадян на безоплатну правову допомогу можна сформулювати як здійснення захисту прав і свобод людини у вигляді надання кваліфікованої безоплатної правової допомоги у відповідності з нормами діючого законодавства України» [16, с. 10].

Погоджуючись із зазначеною позицією, необхідно відміти важливу різницю між правом на правову допомогу та правом на її безоплатне отримання. Тож, якщо перше має носити обмежений характер, тобто право на отримання правової допомоги має будь-яка людина. Тоді безоплатна правова допомога надається виключно «у випадках, передбачених законом» [1, ст. 59] у чому і полягає її важлива особливість. При цьому необхідно відмітити, що населення окремих держав охоплено заходами безоплатної правової допомоги із різною інтенсивністю.

Законодавство України досить чітко визначає перелік тих заходів, що відносяться до безоплатної правової допомоги. У цьому контексті правова допомога розглядається законодавцем як надання правових послуг.

Згідно чинного законодавства, правова послуга – це надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [4, п. 4 ч. 1 ст. 1].

Як бачимо, законодавець не тлумачить зміст окремих послуг, а натомість надає вичерпний перелік їх можливих видів (заходів). Цілком очікуваним є те, що для надання різних видів послуг може бути потрібним різний рівень кваліфікації та матеріальних витрат. В свою чергу це невідмінно має нанести свій відбиток на побудову (структуру) самої системи безоплатної правової допомоги. Аби довести наше припущення необхідно більш детально розглянути види правових послуг, які передбачив законодавець.

Проте, перш за все необхідно відмітити, що безоплатна правова допомога в Україні поділяється на первинну та вторинну.

Безоплатна первинна правова допомога передбачає: «1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 3-1) надання консультацій, роз'яснень та підготовка проектів договорів користування земельними ділянками (оренда, суборенда, земельний сервітут, емфітевзис, суперфіцій) для сільського населення – власників земельних ділянок; 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації» [4, ч. 2 ст. 7].

Найважливішою ознакою для усіх перелічених видів послуг, на наш погляд, виступає відсутність у них характеристик процесуального характеру. Тобто їм не притаманна така важлива характеристика будь-якого процесу, як набуття нових властивостей (стану, статусу, прав, обов'язків тощо). Всі перелічені законодавцем послуги зводяться до інформування, тобто надання необхідних відомостей, або (у випадку з документами правового характеру) до правильного оформлення вже існуючих і доступних даних.

Натомість безоплатна вторинна правова допомога передбачає такі види правових послуг як: «1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну

правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру» [4, с. 2 ст. 13].

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надає таке визначення «захисту» – вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [17, п. 5 ч. 1 ст. 1].

Визначення «представництва інтересів» можна знайти у наказі Мінсоцполітики України «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати», який втратив свою чинність. Проте, згідно цього документу, «представництво інтересів» визначалось як «ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг; допомога в оформленні або відновленні документів; сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; допомога у розшуку рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків; сприяння у забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання/перебування, встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо» [18].

Залишивши поза увагою мету, обставини та перелік випадків у яких здійснюється захист, представництво і оформлення процесуальних документів, можемо констатувати, що сутність перелічених законодавцем послуг (як і будь-якого правового процесу) зводиться до діяльності, що має на меті вплив на прийняття певних рішень.

Узагальнюючи дані щодо видів безоплатної правової допомоги, маємо наголосити, що безоплатна первинна правова допомога носить інформаційний характер, а вторинна характер процесуальний. Оскільки ці два види характеристик суттєво відрізняються за своєю складністю, рівнем відповідальності, ресурсозатратністю, змістом тощо, то це дає нам підстави підтвердити наше припущення про різний рівень вимог до необхідного професійного рівня правників, що забезпечують надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги.

Разом з тим, зроблений висновок опосередковано підтверджується складом кола суб'єктів права на безоплатну правову допомогу, закріплений

законодавцем, та одночасно і пояснює його обмеження. Так, «право на безоплатну первинну правову допомогу ... мають усі особи, які перебувають під юрисдикцією України» [4, ст. 8]. Натомість, коло осіб для надання більш складної та ресурсозатратної вторинної правової допомоги обмежене законодавцем нормами ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Зокрема у цій статті зазначено, що «право на отримання такої (вторинної) допомоги (надається) не більше шести разів протягом бюджетного року та не більше ніж за шістьма дорученнями/наказами про надання безоплатної вторинної правової допомоги, виданими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, одночасно» [4, ч. 3 ст. 14].

Зроблені висновки обумовлюють підстави для розгляду функціонування системи надання безоплатної правової допомоги, як об'єкта адміністративно-правових відносин, а також створюють необхідність вивчення побудови національної системи безоплатної правової допомоги у порівнянні з іншими моделями, які використовуються в світі.

Наразі в науковій літературі наведені такі основні моделі надання безоплатної правової допомоги. Модель «pro bono» (на безоплатній основі) передбачає надання безкоштовної юридичної допомоги особливо нужденним верствам населення. Надають таку допомогу адвокати здебільшого великих юридичних фірм, які сприймають таку практику, як власний обов'язок. Слід зазначити, що нормативне закріплення такої моделі та перелік заходів з юридичної допомоги у країнах Європи досить неоднорідний. Наприклад, у Німеччині законодавче введення норм щодо даної моделі відбулося лише у 2014 році. В Іспанії адвокати та юридичні фірми надають послуги з безоплатної правової допомоги на громадських засадах. Заохоченням з боку держави виступають різноманітні премії, які впливають на конкурентоздатність юридичних фірм. Типовим для даної моделі є надання інформаційних послуг без здійснення представництва або захисту.

Контрактна модель «judicare» здійснюється на основі договору укладеного між державним органом та юридичною фірмою на здійснення правової допомоги щодо певної кількості та категорій справ. Таким чином держава формує систему постачальників юридичної допомоги (центри, ради, бюро тощо). Модель активно використовується Німеччиною, Францією, Данією, Бельгією, Англією, Нідерландами та іншими країнами. Загальною особливістю даної моделі є здійснення державою оплати за надані послуги. Рівень розвитку та спосіб організації безоплатної правової допомоги за цією моделлю має свої відмінності в різних країнах. В рамках моделі виділяють не менше двох її різновидів: «pure juradicar» та «duty counsel» (черговий адвокат). Різниця між цими моделями

полягає у способі фінансування. Перший вид передбачає оплату фіксованої суми за певну справу або погодинну оплату по максимальному тарифу за послугу незалежно від тривалості її надання. Другий варіант орієнтований на фіксовану подинну оплату за участь адвоката у якості представника чи захисника у справі. При цьому витрати при роботі по першому варіанту, як правило, вищі. Загальне призначення моделі «judicare», з якою вона досить успішно справляється, – це подолання фінансових бар'єрів, що розділяють шари суспільства. Але залучення до надання послуг правників з недостатньо високим рівнем кваліфікації (рівня бакалавр), яке використовується у ряді країн на початковому, як правило інформаційному етапі надання послуги, суттєво знижує ефективність моделі у боротьбі із низьким рівнем знань про свої права у населення.

Модель «ex officio» (у дослівному перекладі – за посадою) найбільше розповсюджена у країнах колишніх соціалістичних республік. Сутність моделі зводиться до призначення представників та захисників безпосередньо органами кримінального судочинства. Недолік цієї моделі полягає у тому, що вона нездатна залучити до надання безоплатної правової допомоги найбільш кваліфікованих успішних адвокатів, які користуються найбільшим попитом.

Змішана модель представляє з себе поєднання різних комбінацій інших схем надання безоплатної правової допомоги. Ця модель застосовується у багатьох європейських країнах та дозволяє нівелювати недоліки й максимізувати переваги притаманні іншим моделям. Наразі цей підхід вважається практиками найбільш прогресивним.

Зазначимо, що вітчизняна систем безоплатної правової допомоги розрахована на надання професійної правничої допомоги фізичним особам на благодійних засадах та здійснюється фізичними і юридичними особами з недопущенням застосування привілеїв чи дискримінаційних обмежень [4, ст. 2; ст. 4].

Структура системи надання безоплатної правової допомоги в Україні регламентується ст. 6-1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» та складається з: 1) Координаційного центру з надання правової допомоги; 2) суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги; 3) суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги [4, ст. 6-1].

Діюча національна система, порівняно із світовим рівнем, вважається досить прогресивною. У ній вдало поєднуються виконання інформаційних функцій посадовцями державних установ і органів виконавчої влади та залучення кваліфікованих адвокатів для здійснення функцій представництва і захисту. Створення мережі місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги,

які є неприбутковими організаціями – територіальними відділеннями Координаційного центру з надання правової допомоги, вважається одним з найуспішніших соціальних проєктів держави.

До липня 2015 року національна система безоплатної правової допомоги (БПД) орієнтувалася на правову допомогу у кримінальних провадженнях, надаючи захист за рахунок держави для всіх затриманих осіб, а також підозрюваним, обвинуваченим, які через брак коштів або з інших об'єктивних причин не могли самостійно залучити захисника. Зі створенням місцевих центрів доступ до правової допомоги у цивільному та адміністративному процесах отримала низка соціально незахищених категорій: громадяни з незначним доходом, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, біженці, учасники бойових дій та деякі інші категорії осіб. Згодом таке право отримали також внутрішньо переміщені особи, постраждалі від домашнього насильства, усі діти та інші особи.

Отже, з моменту створення мережі надання безоплатної правової допомоги до місцевих центрів звернулися понад 1,6 млн українців; яким було надано понад 2 млн. юридичних консультацій та роз'яснень з правових питань. Крім того, були прийняті понад 270 тис. рішень про надання безоплатної вторинної правової допомоги, яка у 60,8% випадках була здійснена юристами, а у 39,2% випадків – надана адвокатами, які співпрацюють із системою безоплатної правової допомоги. Наразі система центрів співпрацює з міжнародними організаціями, тримає зв'язок із правоохоронними органами та органами виконавчої влади, представлена в мережі Інтернет тощо.

Висновки. Підсумовуючі зібрані та проаналізовані дані щодо підґрунтя, світової практики та тенденцій розвитку, сучасного стану безоплатної правової допомоги в Україні ми маємо підстави виділити наступні характеристики національній системі безоплатної правової допомоги.

1. Сутність безоплатної правової допомоги полягає у забезпеченні реалізації самостійного конституційного права на професійну правничу допомогу з метою додержання законних інтересів, прав і свобод людини.

2. Безоплатна правова допомога спрямована на зменшення впливу, яке завдає фінансово складне становище фізичної особи на реалізацію її законних інтересів, прав і свобод.

3. Особливість реалізації безоплатної правової допомоги полягає у її здійсненні виключно з власної ініціативи фізичної особи. Що у свою чергу значним чином підіймає важливість обізнаності людини щодо своїх прав на безоплатну правову допомогу для їх успішної реалізації.

4. Надання безоплатної правової допомоги реалізується через два види послуг: послуги ін-

формаційного характеру, вони відповідають первинній безоплатній правовій допомозі; та послуги процесуального характеру – відповідають вторинній безоплатній правовій допомозі.

5. Система безоплатної правової допомоги в Україні представляє з себе сукупність державних та недержавних суб'єктів, впорядкована та цілеспрямована діяльність яких організовується виконавчою владою України.

6. Система безоплатної правової допомоги в Україні ще достатньо молода та знаходиться у стадії розбудови. Формування системи здійснюється з урахуванням вимог, принципів, настанов, стандартів та тенденцій у сфері прав людини підтриманих Організацією Об'єднаних Націй та Європейським Союзом.

7. Діяльність державних та недержавних суб'єктів з безоплатної правової допомоги стосуються надання послуг у різних галузях права, проте вона завжди організується і стимулюється органами виконавчої влади та характеризується виникненням відносин між особою і суб'єктом системи безоплатної правової допомоги. Отже відносини, які виникають в ході діяльності системи безоплатної правової допомоги за своєю сутністю є адміністративно-правовими.

8. Існуюча в Україні система безоплатної правової допомоги може бути визнана достатньо прогресивною, проте для її вдосконалення доцільно: а) поступово розширювати коло осіб, які мають право на отримання безкоштовної правової допомоги та збільшувати перелік випадків, у яких вона надається; б) максимально спрощувати процедуру доступу до безоплатної правової допомоги. А саме: розвивати дистанційні та автоматизовані варіанти доступу до послуг; спрощувати порядок перевірки права на отримання безоплатної правової допомоги; за прикладом Нідерландів створити списки адвокатів доступних для надання юридичних послуг цілодобово (може бути досить корисним у кримінальних справах); в) нарощувати інтенсивність інформування відповідних верств населення щодо можливості отримання ними безоплатної правової допомоги.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>.
2. Вилков С.В. Щодо визначення правової природи та сутності права на безоплатну правову допомогу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1 (16). Том. 2. С. 48-52.
3. Гець О. Історичний та сучасний погляди на надання безоплатної правової допомоги адвокатами. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2011. № 11. С. 23-27.
4. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

6. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>.

7. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015#Text>.

8. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 05.10.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_611.

9. Функціонування демократичних інституцій в Україні: Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи від 04.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/994_a19.

10. Хаустова М.Г., Шевцова А.А. Право на безоплатну правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя в умовах глобалізаційних процесів. *Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фак. вид.* 2018. № 2. С. 45-48. URL: http://rap.in.ua/2_2018/11.pdf.

11. Бреус С.М. Зміст права на гарантовану державою безоплатну професійну правничу допомогу та перспективи законодавчого врегулювання механізмів його реалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2017. № 1. С. 19-23.

12. Вікіпедія (вільна енциклопедія), «Правова допомога». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Правова_допомога.

13. Ісакова В.М. Право на правову допомогу : поняття, особливості, гарантії : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2013. 207 с.

14. Капля О. Забезпечення права на правову допомогу як принцип адміністративного судочинства України. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 8. С. 107-111.

15. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. *Право і безпека.* 2009. № 1. С. 129-135.

16. Стаматіна М.В. Організація діяльності щодо реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 21 с.

17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#top>.

18. Законодавство України, Термін «Представництво інтересів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/43234>.

Анотація

Валко П. Поняття та сутність безоплатної правової допомоги в Україні, її система та види. – Стаття.

Предметом цього дослідження є особливості безоплатної правової допомоги як різновиду специфічних адміністративно-правових відносин в Україні. Мета наукової роботи передбачає розкриття сутності поняття

«безоплатна правова допомога», визначення системи та видів безоплатної правової допомоги в Україні.

У роботі досліджено сукупність понять, які виступали у ролі передумов формування терміну «безоплатна правова допомога». Приділено увагу підходам до побудови безоплатної правової допомоги у світовій практиці. Розглянуто нормативно-правові акти, що регулюють відносини з надання безоплатної правової допомоги. Стисло охарактеризовано систему, що діє в Україні з питань надання безоплатної правової допомоги та проаналізовано види такої допомоги.

Проведене наукове дослідження дозволило оцінити досягнення нашої держави у розбудові системи безоплатної правової допомоги, виявити проблемні зони та окреслити перспективи розвитку.

Результати дослідження мають науково-теоретичне значення, а також можуть бути використані у практичній діяльності під час складання документів стратегічного рівня, спрямованих на забезпечення реалізації конституційних прав громадян України.

Матеріалами дослідження обґрунтовується необхідність подальшого розвитку та вдосконалення системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Ключові слова: правова допомога, правнича допомога, юридична допомога, професійна правова допомога, правові послуги, безоплатна правова допомога; первинна та вторинна безоплатна правова допомога.

Аннотация

Валко П. Понятие и сущность бесплатной правовой помощи в Украине, ее система и виды. – Статья.

Предметом данного исследования являются особенности юридической помощи как разновидности специфических административно-правовых отношений в Украине. Цель научной работы предполагает раскрытие сущности понятия «бесплатная правовая помощь», определение системы и видов бесплатной правовой помощи в Украине.

В работе исследована совокупность понятий, которые выступали в роли предпосылок формирования термина «бесплатная правовая помощь». Уделено внимание подходам к построению юридической помощи в мировой практике. Рассмотрены нормативно-правовые акты, регулирующие отношения по предоставлению бесплатной правовой помощи. Кратко охарактеризовано систему, действующую в Украине в отношении вопросов предоставления бесплатной правовой помощи, проанализированы виды такой помощи.

Проведенное научное исследование позволило оценить достижения нашего государства в развитии системы бесплатной правовой помощи, выявить проблемные зоны и определить перспективы развития.

Результаты исследования имеют научно-теоретическое значение, а также могут быть использованы в практической деятельности при составлении документов стратегического уровня, направленных на обеспечение реализации конституционных прав граждан Украины.

Материалами исследования обосновывается необходимость дальнейшего развития и совершенствования системы бесплатной правовой помощи в Украине.

Ключевые слова: правовая помощь, юридическая помощь, профессиональная правовая помощь, правовые услуги, бесплатная правовая помощь; первичная и вторичная бесплатная правовая помощь.

Summary

***Valko P. The concept and essence of free legal aid in Ukraine, its system and types.* – Article.**

The subject of this study is the features of free legal aid as a kind of specific administrative and legal relations in Ukraine. The purpose of the research is to reveal the essence of the concept of «free legal aid», to define the system and types of free legal aid in Ukraine.

The set of concepts that acted as prerequisites for the formation of the term «free legal aid» is studied in the work. Attention is paid to approaches to the construction of free legal aid in world practice. The normative-legal acts regulating the relations on rendering free legal aid are considered. The system operating in Ukraine on the

provision of free legal aid is briefly described and the types of such assistance are analyzed.

The conducted scientific research allowed to evaluate the achievements of our state in the development of the system of free legal aid, to identify problem areas and to outline the prospects for development.

The results of the study have scientific and theoretical significance, and can also be used in practice during the preparation of documents at the strategic level, aimed at ensuring the implementation of constitutional rights of citizens of Ukraine.

The research materials substantiate the need for further development and improvement of the free legal aid system in Ukraine.

Key words: legal aid, professional legal aid, legal services, free legal aid; primary and secondary free legal aid.